

NÁZVY ČÁSTÍ PLUHU V JIHO KARPATSKÝCH NÁŘEČÍCH

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (46)

УДК 811'161.2'282.2:81'373.46

DOI: 10.24144/2663-6840/2021.2(46).24-34

Вашичек М. Назвы частей плуга в южнокарпатских наречиях; кількість бібліографічних джерел – 26; мова чеська.

Anotace. V článku jsou shromážděny a analyzovány materiály k názvosloví pluhu v jihokarpatských nářečích z různých zdrojů – z jazykových atlasů (z *Lingvistického atlasu ukrajinských nářečí Zakarpatské oblasti* Josypa Dzendzelivského, *Atlasu ukrajinského jazyka*, *Slovanského jazykového atlasu*, *Karpatského jazykového atlasu*), vědeckých prací o zemědělské slovní zásobě a z lexikálních materiálů Ivana Paňkevyče, které jsou zpracovávány ve Slovanském ústavu Akademie věd ČR ve formě elektronické lexikální databáze. Tyto materiály jsou publikovány poprvé. Zkoumány jsou nářeční názvy těchto částí pluhu: radlice, krojidlo, odhrnovačka, hřídel, kleče (rukojetě), rozpěrka mezi klečemi, plaz (dřevěná horizontální součást, na níž se upevňovala radlice), slupice (svislý nosník spojující plaz a hřídel), plužní kolečka, potykač (zahnutý kolík, kterým se hřídel pluhu připevňoval k plužním kolečkům), houžev (proutěná, později železná obruč, která se navlékala na potykač), oj plužních koleček, otká (dřevěná tyč s kovovou lopatkou sloužící k čištění pluhu od hlíny) a vlačíhy (jednoduchý nástroj pro přepravu pluhu). Je charakterizováno areálové rozložení zkoumaných lexémů, obvykle je uvedena jejich motivace a etymologie podle dialektologických a etymologických pramenů, v některých případech je učiněn pokus o vlastní etymologizaci. Jihokarpatské nářeční názvy hlavních částí pluhu byly v minulosti podrobně popsány v odborné literatuře – především díky pracím J. O. Dzendzelivského, názvy 3–5 částí pluhu jsou mapovány v uvedených nářečních atlasech. Materiály I. Paňkevyče potvrzují a doplňují naše znalosti o této sémantické mikroskupině zemědělského lexika; dosud méně známá byla terminologie pluhu v jihokarpatských nářečích na území Slovenska. Paňkevyčovy materiály však mají největší význam pro popis názvů méně nápadných částí pluhu, jako jsou plaz, slupice, rozpěrka mezi klečemi, potykač, houžev, vlačíhy aj. Etymologická analýza získaného lexika ukázala, že jihokarpatská nářečí zachovala značnou část praslovanské terminologie pluhu, zároveň si však vytvořila řadu specifických inovací, mezi nimiž jsou jak slova domácího původu, tak přejímky z maďarštiny, němčiny a západoslovanských jazyků.

Klíčová slova: dialektologie, jihokarpatské dialekty, zemědělská terminologie, terminologie pluhu.

Úvod. V článku se zaměříme na areálovou diferenciaci termínů pro pluh a jeho součásti v jihokarpatských nářečích. Názvosloví orného nářadí se zformovalo ještě v praslovanské době, o čemž svědčí mnohé paralely mezi slovanskými jazyky a dialekty. Nejstarším typem oradla je bezplazové rádllo, vývojově mladší plazové rádllo je předchůdcem dřevěného záhonového pluhu [LK, s. 745–747, 831–832; Podolák 2008, s. 180–182, Sopoliga 2006, s. 57, 60]. Archeologické nálezy svědčí o užívání rádllo se železnou radlicí u Slovanů již v 7.–8. stol., užívání pluhu je doloženo na Velké Moravě, na jižních svazích Východních Karpat se rovněž předpokládá od 9. stol. [Beranová 1980, s. 143, 222; Павлюк 1986, s. 115]. Dřevěný pluh se bez zásadních konstrukčních změn užíval od raného středověku až do 19., místy až do zač. 20. stol. Etnografické prameny svědčí o nahrazování původního dřevěného pluhu pluhem polozelezným a železným v oblasti Karpat od konce 19. stol. [Podolák 2008, s. 184; Sopoliga 2006, s. 60]¹. Tato změna se projevila i v jeho nářečním názvosloví, neboť část starších pojmenování byla nahrazena novými.

Konstrukci pluhů užívaných v ukrajinských Karpatech popsal Stepan Pavljuk [Павлюк 1986, s. 122–135]. Nejrozšířenější typy pluhu na Zakarpatí nazývá „modifikovaný karpatský pluh“, „maďarský pluh“ a „eklektický zakarpatský pluh“ [Tamtéž, s. 134–135].

Dosavadní výzkum. Názvosloví pluhu v

nářečích Zakarpatské oblasti se soustavně věnoval Josyp Dzendzelivskij. Ve své obsáhlé studii s titulem *Назви сільськогосподарських знарядь та їх частин у говорах Закарпатської області* [Дзєндзєлівський 1959] analyzuje názvy radlice, krojidla, odhrnovačky, klečí, hřídele, plazu, slupice, otky a plužních koleček. Do druhého dílu svého lingvistického atlasu Dzendzelivskij zařadil názvy radlice, krojidla, odhrnovačky a klečí [ЛІАЗ 2, m. 179–182]. Řadu nářečních termínů pro části pluhu pak zahrnul do své monografie o ukrajinsko-západoslovanských lexikálních paralelách [Дзєндзєлівський 1969a]. Upozdorňuje v ní mimo jiné na četné shody v názvosloví pluhu mezi nářečímí západní části Zakarpatí, areálem lemkovských nářečí, východního Slovenska a Malopolska, které svědčí o jejich intenzivních vzájemných kontaktech – uvádí lexémy *дощка* ‚odhrnovačka‘, *жє́л'їзо* ‚radlice‘, *їстик* ‚otka‘, *перє́нної жє́л'їзо* ‚krojidlo‘, *чє́нига* ‚kleč‘, *чє́ре'сло* ‚krojidlo‘ [Tamtéž, s. 22].

Slovanský jazykový atlas mapuje názvy klečí, radlice, odhrnovačky a hřídele [ОЛІА 4, m. 30, 31, 32, 33].² Je v něm představen materiál z 11 jihokarpatských lokalit (z toho jedné na území Slovenska, jedné na území Rumunska, zbytek ze Zakarpatské oblasti Ukrajiny).

Karpatský jazykový atlas mapuje názvy odhrnovačky, krojidla a radlice [ОКДА 5, m. 23, 24, 25] podle odpovědí na otázku 457 „железная часть плуга, которая служит для отбрасывания земли“,

¹ Dřevěný pluh měl ze železa jen radlici, případně krojidlo. Polozelezný pluh měl také plechovou odhrnovačku a litinovou kostru, kterou si hospodáři kupovali. Radlici a krojidlo k němu obvykle dále zhotovovali místní kováři. Železný pluh byl továrenské výroby [Podolák 2008, s. 184–185].

² Uvedené mapy kartografují odpovědi na následující otázku z dotazníku OLA: L 561 ручки плуга, L 563 железная часть плуга, которая подрезает землю, L 564 часть плуга, которая откладывает землю на бок, L 565 железная часть плуга с крючком на конце.

458 „лемех – нижняя часть плуга, прикрепленная к доске для отваливания земли“ a 459 „нож плуга – для отрезания пласта земли“. V síti opěrných bodů OKDA je 21 jihokarpatských lokalit, z toho čtyři leží na Slovensku.

Druhý svazek *Atlasu ukrajinského jazyka* mapuje názvy *леміш*, *чересло* [AUM 2, m. 304], *полиця* (*у плузі*) [AUM 2, m. 305], *гряділь* [AUM 2, m. 306], *чепизу* [AUM 2, m. 307] v 57 bodech na území Zakarpatské oblasti Ukrajiny, 17 na Slovensku a 3 v Rumunsku.

Atlas Vasyla Latty zahrnuje v nekartografovaných materiálech odpovedi na otázky 56 *леміш*, 57 *чересло* (*ніж плуга*), 58 *гряділь*, 59 *теліжки*, 60 *полоз* [Латта 1991, s. 478].

Názvy součástí pluhu zaznamenané výzkumem Oldřicha Lešky a Andreje Kurimského na východním Slovensku jsou zachyceny ve slovníku Růženy Šiškové *Areálová studie slovní zásoby rusínských nářečí východního Slovenska. Diferenční slovník* [Šišková 2009].

Cílem článku je shrnutí již publikovaných materiálů z oblasti názvosloví pluhu v jihokarpatských nářečích a zveřejnění a rozřídění dosud nepublikovaných lexikálních materiálů, které k tomuto tématu poskytuje *Lexikální databáze jihokarpatských nářečí z materiálů I. Paňkevycě* spolu s materiály z expedic pražských dialektologů z let 1957–1967 na východní Slovensko. *Lexikální databáze jihokarpatských nářečí z materiálů I. Paňkevycě* (dále LDP) je zpracovávána ve Slovanském ústavu AV ČR, její zpřístupnění se plánuje na rok 2022. Jedná se o digitalizovanou kartotéku pro zamýšlený slovník ukrajinských jihokarpatských nářečí Ivana Paňkevycě. Josyp Dzendzelivskij, jehož stoleté jubileum si připomínáme, byl s Paňkevycovou slovníkovou kartotékou dobře obeznámen. V článku věnovaném činnosti I. Paňkevycě posvětil nemálo místa právě jeho slovníkovým materiálům a zdůraznil jejich vysokou hodnotu [Дзєндзєлівський 1969b, s. 194–204]. Dalším zdrojem uchovávaným ve Slovanském ústavu AV ČR, který zde bude využit, jsou zvukové záznamy z dialektologických expedic na východní Slovensko vedených Oldřichem Leškou a Andrejem Kurimským z let 1957–1967. Nahrávky popsala a podrobně katalogizovala R. Šišková v knize *Ukrajinská nářečí Slovenska. Výzkum a zvukové zápisy z let 1957–1967* [Šišková et al. 2005].

Metody a metodika. Materiál shromážděný z různých pramenů je analyzován pomocí základních metod dialektologie, areálové lingvistiky, etymologie a kontaktní lingvistiky. Zohledněny byly etnologické a okrajově také archeologické údaje umožňující použít metodu „Wörter und Sachen“.

Výklad materiálu

1. Pluh. Základní název pro pluh je v celé zkoumané oblasti stejný, kromě převažující podoby *плуг/-х* byly v LDP zaznamenány fonetické varianty *плог* (Ul.) a *пуг* (Ih.). Od vývoje starších typů oradel se pluh odlišuje zejména asymetrickou radlicí s odhrnovačkou, která vyoranou zemi i obrací. Ve zkoumaných nářečích bývá pluh od rádlá terminologicky odlišen. Podolák pro rádlo dokládá názvy *hik* (N. Rep.)

a *hak* (T. Pot.), u podoby *hik* se autor odvolává na ústní informaci V. Latty [Podolák 1957, s. 316]. Pro nástroj konstrukčně podobný rádlo používaný na přihrnování brambor je v LDP doložen název *плужок*: *плужок на огартан'а* „druh pluhu“ (V. Or.), *плужок* „рід плуга до роблення борозд між рядами картофель“ (Ú.), „*грудь оборюють плужком*“ (Jakub.). LDP také přejímá doklady *рало* a *орало* z Čoprejova slovníku.

Ze Spiše je v LDP pro pluh doložen výraz *росоха* se dvěma významy: „1. соха, 2. дерев'яний плуг“ (Str.). Pro dřevěný pluh byl zaznamenán také výraz *деревяник* (Lju.). V LDP bohužel nejsou doloženy výrazy pro různé typy pluhů. M. Sopoliga pro dvojstranný pluh s překladnou odhrnovačkou uvádí názvy *обращак*, *перевертак*, *превозник*, *stranyk* bez přesné lokalizace [Sopoliga 2006, s. 57, 60].

2. Radlice. Radlice, ostří pluhu, které odkrajuje půdu zespodu, je z hlediska jihokarpatských nářečí nejlépe zdokumentovanou součástí pluhu. Na sledovaném území má několik různých názvů.

Dzendzelivskij dokládá názvy *ле'міш*, *же'л'ізо*, *же'л'ізо*, *же'л'ішч'а*, *плугової же'л'ізо*, *широкоїе же'л'ізо*, *пліта*, *підриз*, *нат*, *буч'кыр*, *буч'кыр*, *пы'сок* [ЛІАЗ 2, m. 179]³. Větší areály tvoří čtyři z nich – *пліта* v nářečích huculských s přesahem do údolí Teresvy, *ле'міш* ve většině maramorošských nářečí s přesahem do údolí horní Boržavy, *же'л'ізо* v rovinaté části Zakarpatí od Užhorodu po Chust, *широкоїе же'л'ізо* ve verchovynských nářečích a většine užských nářečí.

V. Latta zaznamenal na východním Slovensku tyto výrazy pro radlici: *лемеш* (Par., Bž., Cer., Ci., Š. Št., Andr., Jed., Cig., Pa., Úh.), *лемеш* (Šap.), *лєміш* (Ci., Bech.), *л'єміш* (Suk., M. Pol., Pstr., K. Byst., L-á., Sv-a, Keč., Jed.), *наклад* (Pčol., Cer., Kruž., Liv., Han., M. Lip., Kam., V. Lip.), *накуат* (Č., M. Sul.), *шырокої жел.* (Dúb., Šm.) [Латта 1991, s. 478].

Atlas ukrajinského jazyka dokládá ze Slovenska názvy *л'емеш*, *лемеш*, *лєміш*, *нады* (poslední jen z N. Rep.), ze Zakarpatské oblasti *ли'міш*, *же'л'ізо*, *же'л'ізо ши'роке*, *нат*, *буч'кыр* (v komentáři také variantu *бдиш'кыр* – Lju.), ze zakarpatských huculských nářečí název *n'лїта* (Boh.), *n'лєта* (Jas., Kv.) [AUM 2, s. 68, m. 304]. V komentáři k mapě jsou uvedeny i ojedinělé názvy *жі'л'ізо ма'лоїе* (V. Kop.), *ве'ликуї нїш* (K-o), *наклад* (M. Lip.), *'пысок* vyskytující se paralelně s výrazem *буч'кыр* (V. Vyz.), zaznamenaná byla také záměna výrazů pro radlici a krojidlo – *леміш*, *чересло* (N. Rem.), *чересло* „лєміш“ (N. Byst.) [Tamtéž]. Táž mapa AUM dokládá, že areál výskytu lexému *нат* ve verchovynských nářečích navazuje na areál jeho výskytu v západních bojkovských a jižních posanských nářečích

OLA v jihokarpatských nářečích zachytil podoby *le'miš*, *ly'miš*, *le'meš*, *žy'lizo*, *zy'lizo*, *žy'lizo šy'rokoj*, *n'iz* [OJIA 4, s. 94, m. 31]. Poslední výraz se obvykle vyskytuje jako název pro krojidlo, z mapované huculské lokality (Boh.) je doložen jako dubleta k názvu *le'miš*.

V OKDA jsou mapovány podoby *le'miš*, *že'lizo*, *šy'rokoje že'lizo*, *'spudn'oj že'lizo*, *'spidn'e že'lizo*, *'č'obit* [OKDA 5, s. 76, m. 24]. Výraz *'spidn'e že'lizo*

³ Při citaci materiálu z jazykových atlasů, který byl kartograficky zpracován, neuvádíme názvy jednotlivých lokalit.

zde byl zaznamenán ze dvou obcí na Zemplíně (Zb., V. Pol.), OLA a AUM ho mapují jen na severní straně Karpat. Lexém *č'obit* (Jas.) je motivován obdobně jako *бучкър*, připodobnění radlice k botě není unikátním jevem, srov. také huculské *noc'm'iy* [AUM 2, s. 304], *karyc* a polské podhalské *kyrp'ec* [OLA 4, s. 94, m. 31].

V LDP jsou doloženy výrazy *леміш* (Var., Buk., Čert., Z. Bel., Pich.) *л'еміш* (Kolb.), *лемеш* (Beňad., Č., Kur., Vár.), *леміш* (Tern., Zap.), *широке желізо* (Strih., Lav., V. Stud., N. Syn.), *пругове желізо* (Strab.) *наклад* (Ih., Jakub., Ú., Č., Liv., Kur.), *накват* (Leg.).

Z materiálů LDP vyplývá, že v některých nářečích nejsou terminologicky odlišeny výrazy pro radlici a odhrnovačku, pojmenování *наклад* se tedy vztahuje na celou zadní kovovou část pluhu „бляха в плузі в цілому“ (Ú., Liv., Č., Leg.), jinde je *наклад* označením jednoznačně pouze pro radlici „частина бляхи в плузі, яка ріже борозну“ (Kur.), „передня частина бляхи в плузі, що ріже землю“ (Ih.), „гостре передне залізо плуга, прикручене до бляхи (Ú.). V LDP je doklad také na lexém *над* „На полици є прикріплений над, яким підризує землю.“ (Zav.), který je v tomto významu doložen Dzendzelivským v bodě 49, v dalších obcích západní Verchovyny pak ve významech „okovaná část dřevěné radlice“ a „nově přikovaná část radlice po opravě otupeného zakončení (prstu) radlice“ [JIA3 2, s. 179], srov. hesla **naditi* a **nado* [ЭССЯ 22, s. 8–9]. S lexémy *над*, *нады* jistě souvisí i název *vnat* „radlice“ doložený z Horehroni [Podolák 1957, s. 324].

R. Šišková uvádí podoby *lemiš*, *lemeš* [Šišková 2009, s. 92], *želizo* (*zadn.e*) [Tamtéž, s. 195], *zalizo* (*zadn.e*) [Tamtéž, s. 188].

Nejrozšířenější jsou kontinuanty psl. **lemešь*/*lemežь*, které souvisí se slovesem **lomiti* „lámat“ [ЕСУМ 3, s. 220; ЭССЯ 14, s. 108–110], názvy s komponentem *žel'izo* motivované použitím materiálem v protikladu k ostatním dřevěným částem pluhu a lexém *наклад* odvozený od sloves *накласти*, *накладати* [ЭССЯ 22, s. 125–126].

Názvy s komponentem *želizo* (*широкоюе*, *zadn.e*, *пругове*) Dzendzelivskij považuje za společnou inovaci některých zakarpatských, slovenských a polských nářečí [Дзєндзєлівський 1969a, s. 21, 57]. Jedná se o značně širší izolexu, stejně motivované ekvivalenty radlice nacházíme v rumunských (*f'eru*, *š'er*, *x'eru*) a maďarských dialektech (*'ekevaš*, *'ekevoš*) [ОКДА 5, s. 76, m. 25] a také v němčině (*Pflugeisen*). T. Šalajevová a D. Vaščenková vyslovily předpoklad, že tyto názvy jsou praslovanské a maďarština je přejala ze slovanských jazyků, zakonzerovala je a přispěla k jejich zachování v pomezích slovanských areálech [Ващенко – Шалаєва 2018, s. 79–81]. Hlavní argumentem pro tento výklad je skutečnost, že většina terminologie pluhu byla do maďarštiny převzata ze slovanských jazyků. Areálové rozšíření těchto názvů ve slovanských jazycích převážně v kontaktních zónách s maďarštinou a rumunštinou (české a slovenské názvy lze vyložit i kontaktem s němčinou) naopak svědčí spíše o opačném směru přejetí, tedy z němčiny, maďarštiny a rumunštiny do slovanských dialektů. Jejich novější

charakter vyplývá také z pozdějšího rozšíření pluhu s celokovovou radlicí a krojidlem.

Výraz *наклад* se zřejmě vztahuje k novějším továrenským pluhům, které byly založeny na principu českého ruchacla [Válka 2014, s. 38]. V něm radlice a odhrnovačka tvořily jednu část, později se ostří radlice vyrábělo jako samostatný díl, který se připevňoval na odhrnovačku, aby jej bylo možno odpojovat a brousit. Název je tedy vytvořen od slovesa *накладати* (na odhrnovačku – „*blaxu*“). Doložen je také ze slovenských šarišských a polských podkarpatských nářečí [Podolák 1957, s. 323; OLA 4, m.]; jedná se buď o společnou inovaci, nebo o přejímku ze západoslovanských dialektů.

3. Krojidlo. Krojidlo je název pro ostří umístěné na hřidel vertikálně před radlicí, které rozkrajuje zemi a usnadňuje tak orbu. V LDP byly pro krojidlo zaznamenány výrazy *чересло* (Il., Ver., Tern., Zap.), *чересло* (Liv., Var., Beňad., Buk., Čert., M. Stašk., Ko., Strih.), *черэсло* (Z. Bel.), *чэресло* (Pich.), *чэрэсло* (Kolb.), *чересло* (Ost.), *довге желізо* (V. Stud.), *острое желізо* (N. Syn.), *передне жельызо* (Str.), *передне желізо* (Ú.), *передне зелізо* (Č., Jakub., Leg., N. Rep.), *передньої желізо* (Strih.), *ніж* (Zap.), *ніж⁴* (Ih.), *ныж* (Jar.), *різьбарик* (N. Syn.), *гладяр* (Buk.).

Latta zaznamenal tyto názvy krojidla: *čeréslo* (Suk., Rad., Hav., Bž., Pstr., K. Byst., L-á, Sv-a, Keč., Cer., Ci., Š. Št., Jed., Bech., Kruž.), *šeréslo* (Pa.), *čeríslo* (Šap.), *pereDňe želizo* (Par., Pčol., Vyr., Rad., Han., Č., M. Lip., V. Sul., M. Sul., Jar., V. Lip.), *pluž'no* (Úh.), *dóuhôj ž.* (Dúb., Šm.), *pereDňij niš* (N. Rep.) [Латта 1991, s. 478]. Lexém *čeréslo* byl zachycen i v dalších lokalitách na Slovensku [Šišková 2009, s. 34].

Dzendzelivskij na Zakarpatí mapuje slova *чересло*, *ніж* (*нуж*, *ніж*), *довгоїе же^л'ізо*, *перенноїе жи^л'ізо*, *не^р'ен'н'ий^л нуж* [JIA3 2, m. 180].

AUM dokládá výrazy *чересло* („На незаштрихованій площині поширена лексема *чересло*“), *же^л'ізо не^р'едне*, *же^л'ізо 'доўге*, *же^л'ізо вус'ке*, *н'іж* (*не^р'едний*, *ма^л'и*), v komentáři jsou uvedeny fonetické a morfológické varianty *'доўгої*, *'доўгоїе жи^л'ізо* a dále nemapované doklady *леміш*, *чересло* z (N. Rem.) a *ма^л'иц'іниш* (Kv-o) [AUM 2, s. 68, m. 304].

Z obou posledních atlasů je patrné, že varianty lexému *ніж* vytváří souvislý areál v huculských zakarpatských nářečích s přesahem do části severomaramorošských nářečí. V jižní polovině Zakarpatské oblasti je rozšířeno slovo *чересло*, v severní polovině pak názvy s komponentem *žel'izo*, nejčastěji *довгоїе же^л'ізо*. Toto rozšíření potvrzuje i mapa OKDA zobrazující tyto ekvivalenty krojidla: *če^l'reslo*, *'čeréslo*, *čere^l'slo*, *pe^l'redn'oj že^l'izo*, *douhøj že^l'izo*, *niž*, *nuž*, *niž* [ОКДА 5, s. 78, m. 25]. Z této mapy je také patrné, že názvy ze zakarpatské Verchovyny typu *перенноїе жи^л'ізо* navazují na souvislý areál jejich rozšíření v bojkovských nářečích na severní straně Karpat. Varianta *'douhøj že^l'izo* zasahuje na západě na území východního Zemplína, většina Zemplína má však variantu *peredn'e želizo*. Na většině Šariše

⁴ Symbol *ü* je zde použit pro hlásku artikulovanou mezi *o* a *u*, označovanou obvykle *ü* nebo *u^o*.

vytváří souvislý areál název *čereslo*, západní Šariš a většina severospišských nářečí má opět název *peredne želizo*. Na severním Spiši je doložen také na lexém *nyž*. Z jihospišských enkláv máme doklady *š'ereslo* a *plužno* (želizo). Názvy *острое желізо* a *ризьбарик* jsou úzké lokalismy, dokládá je pouze LDP z N. Syn. Lexém *čereslo* je dávným slovanským zemědělským termínem, srov. psl. *čerslo [ECYM 6, s. 104]. Názvy s komponentem ‚železo‘ vznikly analogií k názvům radlice, utvořeným podle názvů maďarských, rumunských a německých.

4. Odhrnovačka. V ČJA je odhrnovačka definována jako ‚horní část radlice, která klopí brázdivou skývu‘ [ČJA 3, s. 120, 122]. Původně se jednalo o dřevěnou desku umístěnou nad radlicí, u novějších typů pluhů byla odhrnovačka železná a tvořila jeden celek spolu s radlicí. To se projevuje i v jejich jihokarpatských nářečních pojmenováních.

Dzendzelivskij pro odhrnovačku dokládá názvy *поліця*, *пóлиця*, *дошка*, *дош'ка*, *дошч'ка*, *бл'аха*, *пе'рб*, *крило*, *корманка* (*кóрман'ка*), *кормандошка*, *кóрмандешка* [ЛАЗ 2, m. 182], *кóрман'*, *таблиця* а [Дзэндзелівський 1959, s. 45].

AUM mapuje výrazy *по'лиця* а (*полиця*, *по'лиця*), *дошка* (*дош'ка*, *дошч'ка*, *дошка*, *дока*, *дышка*, *дешка*), *кор'манка*, *бл'аха* [AUM 2, m. 305]. Jen v komentáři jsou uvedeny záznamy ojedinelých lexémů s tímto významem: *полот'но* (Bil.), *стоў'бица* (Chm.), *за'л'ізо* (N. Rem.), *шы'рокойе жэ'л'ізо* (Por.), *жі'л'ізо ве'ликойе* (V. Kop.) [AUM 2, s. 68].

V OLA jsou ze sledovaného území doklady *po'lyc'a* (*po'lic'a*), *doška* (*doš'ka*, *doščka*), *kry'lo*, *b'laxa*, *b'laxa šy'roka*, *kor'manka* [OLA 4, m. 32].

V OKDA nacházíme názvy *bl'аха*, *po'lyc'a*, *ko'rmanka*, *plyta*, *doš'ka*. [OKDA 5, s. 74, m. 23].

V LDP jsou doloženy tyto lexémy: *полиця* ‚задняя часть плуга‘ (Buk.), ‚Полиця розгартає борозду‘ (Zar.), ‚од підносины ишла деревляна полиця‘ (N. Syn.), ‚прямовісна дощинка у плузі від гряділя до стрілки‘ (V. Stud.), *полиця* ‚част. плуга, що відгортає борозну‘ (Ul.), *бляха* ‚горішня частина бляхи у плузі, що відкидає скибу‘ (Str., Jakub., Liv., Kur., Var., Beňad., Z. Bel., Zb., Svet.), *дошка* (Buk., Čert.), *дош'ка* (Jakuš., Brus.), *дошка* ‚горішня частина бляхи у плузі, що відкидає скибу‘ (Jakub., Liv.), *крыло* ‚права частина бляхи плуга, котрою відкидається скиба‘ (Jakub.), ‚залізо в плузі, що відкидає землю‘ (Ú.), *скридво* ‚бляха плуга‘ (Ih.), *корманка* ‚верхня частина заднього заліза в плузі‘ (Zakarp. – zřejmě omylem místo podoby *корманка*, kterou dokládá LAZ, AUM, OLA i OKDA). Lexém *bl'аха* s významem ‚odhrnovačka‘ dokládá také Šišková [Šišková 2009, s. 23].

Názvy odhrnovačky podrobně analyzoval Dzendzelivskij [Дзэндзелівський 1959, s. 45–46]. Slovo *bl'аха* ve východoslovanských jazycích považuje za polonismus (v polštině jde o výpůjčku ze starohornoněmeckého *blech*), poukazuje však na jeho šíření na Zakarpatí prostřednictvím slovenských nářečí [Дзэндзелівський 1969a, s. 21]. Hojný výskyt lexému *bl'аха* v jihokarpatských nářečích na území Slovenska potvrzuje tuto tezi. Z východoslovanských nářečí výraz *bl'аха* dokládá Podolák [Podolák 1957, s. 320–321].

Nový název se jistě šířil spolu s tím, jak původní dřevěnou odhrnovací desku nahradila odhrnovačka zhotovená z plechového listu.

5. Hřidel. Hřidel je dřevěná horizontální část pluhu, na niž je upevněno krojidlo a slupice s radlicí. Název pro hřidel je jen málo územně diferenciován. LDP dokládá, že ve většině nářečí se vyskytují varianty slova *гряділь* (Zar.), *гр'яділь* (Jakuš.), *гряд'іль* (V. Stud., Kur., Ú., N. Rep.), *гряділ* (Ih.), *гряділь* (Jakub., Kolb., Strih.), *гр'адель* (Brus.), *грядель* (Staš., Svet.), *гряджыль* (Str.), *глядір* ‚гужов је на колічках, де шя дав глядір‘ (Var.) a pouze z dvou obcí je doložen lexém *гря'да* (Zb., Ver.).

Latta zaznamenal tyto názvy hřidele: *hřadil'* (Bž.), *hřadil* (Šm., Par., Suk., Hav., Pa., Úh., Č., N. Rep., M. Sul., Kam.), *hradil'* (V. Sul., Jar.), *hradil'* (Kruž., Han., M. Lip., M. Sul.), *hradil* (Š. Št.), *hřadil'* (K-y), *hřaděl'* (Dúb., Rad.), *hřažыл'* (V. Lip.), *hlagér* (K. Byst.), *hlagér* (Sv-a), *lagér* (Jed.), *hľadir'* (Výr., Keč.), *hľad'ir* (L-á, Cer.), *hľad'ir* (Bech.) [Латта 1991, s. 478].

Dzendzelivskij uvádí ze Zakarpatí podoby *гр'ад'іл*, *гр'эд'іл*, *р'ад'іл* [Дзэндзелівський 1959, s. 41].

Psl. *grędelb/*gręděl, bývá považováno za derivát psl. *gręda, případně za ranou výpůjčku z germánských jazyků, zmiňována je souvislost se sthn. *grindil* [ECYM 1, s. 608]. Nejnovější bádání opírající se o analýzu praslovanských výpůjček v maďarštině se přiklání k druhému výkladu, tedy že se jedná o germánskou výpůjčku [Ващенко – Шалаева 2019, s. 247–255].

Většinu variant tohoto lexému lze vyložit pravidelným vývojem z tvaru *gręděl, varianty zakončené *-dil'* a *-del'* svědčí o tvaru bez *ě, podoby *hľad'ir*, *hlagér* apod. vznikly nepravidelným fonetickým vývojem, možná kontaminací s *hľaditi*, *hľadkyj*, podoby s *l'* (*hľad'ir* aj.), zřejmě pouhou přesmyčkou *r* a *l*.

AUM kromě variant slova *гр'а'д'іл'* (*гр'ад'іл'*, *г'л'а'д'ір*, *гр'а'д'ыл'*) a podoby *гр'адла* (Dubr.) zaznamenává v jihokarpatském bodě na území Rumunska lexém *n'predolo* (zjevně omylem místo *n'predolob* nebo *n'predolon*, srov. *p'rydolob* v OLA), jehož varianta *продо'лоб* je rozšířena především na Bukovině [AUM 2, s. 69, m. 306]. V komentáři jsou uvedeny ojedinelé záznamy slov *py'dok* (Hor.), *t'аж* (Š. L.), *pyz'в'йрик* (V. Kop.), *дерево* (Por.), *ко'лодиця* а (N. Rem.). Slovo *py'dok* je odvozeno od *pyd* ‚oj‘ z maď. *rúd* ‚tyč; oj‘, *pyz'в'йрик* je derivátem předpokládaného *orzvorь, jeho sémantika možná vychází z podoby starých oradel, kde hřidel a kleče mohly být tvořeny jedním vidlicovitě rozvětveným samorostem, srov. výše uvedený název pro pluh *rosoxa*, rus. *coxa* ‚rádlo‘, pravděpodobnější je však přenesení z terminologie vozu, kde v části jihokarpatských nářečí vystupuje lexém *rozvora* ‚dlouhá žerď spojující přední a zadní část vozu‘ [Vašíček 2020b, s. 103].

OLA mapuje na sledovaném území lexémy *hr'a'dil'*, *dyšel'*, *geren'da*, *ry'dok*, *stov'ba*, *p'rydolob* [OLA 4, m. 33]. Pro podobu *ry'dok* je v komentáři k mapě rekonstruována psl. podoba *grędъкъ, pravděpodobnější je však jeho souvislost s lexémem *py'dok* zachyceným v AUM. Podobně slovo *dyšel'*

(Čab.) je přeneseno z terminologie vozu. Další maďarskou přejímkou je *geren'da*, která má však na Zakarpatí obvykle jiné významy, nejčastěji ‚trám‘ [Дзєндзєлєвський 1959, s. 43]. V případě slova *stov'ba* se jedná o přenos názvu pro slupici.

6. Potykač. Potykač je zahnutý železný kolík, na nějž se navléká houzev plužních koleček, potykač se zasunuje do otvorů na hřídeli pluhu, čímž se také reguluje hloubka orby. Názvy pro potykač jsou ze zkoumaných pramenů zaznamenány pouze v LDP a v nahrávkách z expedic pražských ukrajinistů. LDP obsahuje výrazu *ключка* „придержує плуг з тєлїжками“ (Strih.), *когут* „загненє зелїзо на верху гряд'їля, що регулює лємїш плуга“ (Ter.), *курїк* „жебы ся колїчка тримали при плузі“ (Brus.), *курєк* „ковання на грядїлі у плуга?“ (M. St.), *курєць* „желїзна або деревяна сторожка (чїп), котру закладаєся у грядїль плуга, щоби за ню заложили ужов від тєлїжок“ (V. Stud.) a pravděpodobně také *перепинїч* „регулятор в плузі на грядїлі, перепинїч на глїбшє борозду“ (Svet.). Vysvětlivka posledního slova neumožňuje jeho zcela jednoznačný výklad, mohlo by se jednat také o část kovové slupice, kterou na některých plužích bylo možno regulovat hloubku orby (viz *шуба* ‚slupice‘), avšak umístění na hřídeli ukazuje právě na potykač.

Výzkumy z let 1957–1967 zachytily výraz *kurik* (Gr., Ko., Pstr., Bo., Brus.).

Přenos názvu domácího ptáka na potykač není ojedinělý, stejně motivované názvy pro potykač najdeme i v nářečích na území ČR – na Těšínsku *kurek*, na Valašsku *kokotek*, na Slovácku *káčerek*, *kohoutek* [ČJA 3, s. 126, 128–129, m. 42]. Vznikl zřejmě jako připodobnění na základě tvaru – hák připomínal dlouhý krk kohouta se zobákem.

7. Kleče. Kleče jsou dřevěné rukojetě, za které při orbě drží orač pluh.

Dzєндзєлєвський pro ně dokládá ze Zakarpatské oblasti názvy *ч'є'ніца*, *чє'ніца*, *и'є'ніца*, *чє'ніца*, *ч'є'ніца*, *ч'є'ніца*, *ч'є'ніца*, *и'є'ніца*, *чє'ніца*, *ч'є'ніца*, *ч'є'ніца*. Zmiňuje i výskyt lexému *ручки*, nepovažuje ho však za termín a nemapuje ho [ЛАЗ 2, m. 181].

AUM v jihokarpatských nářečích mapuje podoby *чє'ніги*, *чє'ніги*, *чє'ніги*, *ручки*, *ро'ги* [AUM 2, m. 307]. V komentáři jsou zmíněny podoby *и'є'нігі* (Lju.), *чє'ніги* (Lop.) [Tamtéž, s. 69]. Lexém *ро'ги* AUM zaznamenává i v několika bodech západního Polesí, jejich genetická souvislost je však nepravděpodobná. Jihokarpatský lexém je kalkem rumunského *coarne* ‚rohy; kleče‘. AUM v mnoha bodech zachytil slovo *ручки* také ve významu ‚konce klečí, které drží orač v rukou‘.

V LDP jsou doklady *чє'ніга* (Rak.), *чє'ніги* (Z. Bel., Pich., Svet., Zb., Strih., Čert., Ul.), *чє'ніги* (N. Rep., Č.), *чє'ніги* (Tern.), *чє'ніги* (Jar., Ú., Liv., Leg., Var., Beňad., Čert., Kolb., V. Stud., Kan., N. Syn., Ver.⁵), *чє'ніги* (Str.), *чє'ніга* (Jakub.). V Paňkevyčově materiálu nacházíme jediný doklad slovotvorné varianty *чє'нія* „Из грядїля на чє'нія є приладженое

⁵ V obci Verjacija je *чє'ніга* zaznamenána také jako název pro vlačihu „росоха котру підкладають під плуг, коли йдуть у поле“.

місто на истик.“ (Zav.); z atlasu Dzєндзєлєвського je zřejmé, že vytváří dosti kompaktní areál v západní části zakarpatské Verchovyny a odsud na jih podél Latoryce [ЛАЗ 2, m. 181]. Na západě zkoumaného areálu se vyskytuje lexém *руч'кы* (Brus. N. Rep., Ih., Jakub., Buk.). Z LDP je také ojedinělý doklad lexému *ручїи* „чє'пігы, за них держить чоловік“ (Zap.), s tímto kořenem byly v ostatních pramenech zachyceny pouze podoby *руч'ки* a *руч'кєи* (v LAZ 2 jen v jednom bodě a jako dubleta), AUM dokládá lexém *ру'чїи'ї*, kleče z několika bodů bojkovských, huculských a také severovýchodně od Lvova [AUM 2, m. 307].

Slovník Šiškové fixuje na území Slovenska formy *čє'піhy*, *čє'піhy* [Šišková 2009, s. 33], *ručka* [Tamtéž, s. 140].

Latta na většině mapovaného území zachytil fonetické varianty lexému *čє'піhy*, *čє'піhy*, *čє'піhi*, *šє'піhy*, *šє'піhi*, *čє'піhy*, *šє'піhy*, *čє'піhy*, *čє'піhy* a jeho slovotvornou variantu *šє'піji*, v jihomakovických, západošarišských a jihospíšských nářečích pak dokládá lexém *руч'кы*, *руч'ки*, *руч'ки*, z Osturni *ноhy* [Латта 1991, s. 87]. Název *ноhy*, v jihokarpatských nářečích ojedinělý, navazuje na areál výskytu tohoto lexému v podobě *ноhi*, *ног'ї* v sousedních polských a části slovenských nářečí [ОЛІА 4, m. 30]. Při výzkumu v Osturně v roce 2019 byl však zachycen název *rucky* [Vašíček 2020a, s. 31].

Kleče tedy mají v jihokarpatských nářečích dva hlavní názvy – *čє'піhy* a *руч'кы*. Druhý termín je v celoslovenském měřítku nejrozšířenější, pro jihokarpatská nářečí je však okrajový a vyskytuje se hlavně v oblastech silného vlivu východoslovenských nářečí. Na většině sledovaného území je rozšířen lexém *čє'піhy*, známý z většiny ukrajinských nářečí a zasahující na území malopolských a slovenských nářečí [ОЛІА 4, m. 30; Podolák 1957, s. 324]. Etymologicky se spojuje se slovesem *чє'нити(ся)* a maskulinem *чїп* ‚сух, кілок‘ [ЕСУМ 6, s. 296]. Nářeční slov. *čє'піha* a pol. *čє'pyhy*, *čє'піga* Dzєндзєлєвський považuje za výpůjčky z ukrajinských nářečí [Дзєндзєлєвський 1969a, s. 140–141].

8. Rozpěrka. Názvy rozpěrky, tedy příčné lišty spojující kleče, jsou doloženy především v LDP: *дочїч'ка* „поперечна дощечка між чє'пігами в плузі“ (Svet.), *рóżнїмка* „дощїнка межї чє'пігами у плуга“ (V. Stud.), *розпїнач'и* „залїзо між ручками плуга“ (Brus.), *розпїнка* (Z. Bel., Jakuš., Strih.), *ропїнка* „дощечка помїж чє'пігами в плузі“ (Kur.), *розпїнка* „поперечка помїж ручками плуга“⁶ (Str., Liv., Leg.), *розпорка* „поперечка між ручками плуга“ (Ú.), *ропїрка* (Čert.) Z obce Kurov je kromě lexému *ропїнка* ve stejném významu doložen výraz *банцїк* „поперечна дощечка, що в'єже чє'піги плуга“ (Kur.). Z obce Strihovce máme dva doklady lexému *п्राїнічок*, *п्राїнічок* s trochu odlišnou vysvětlivkou „нижча поперечка між чє'пігами в плузі“ a „частїна плуга (сполучує чє'піги з грядїлем)“, druhá vysvětlivka ukazuje explicitněji na destičku, spojující hřídél s klečemi, pro niž je v LDP zaznamenán také název

⁶ Jiný význam slova byl zaznamenán v Maramoroši, kde označuje součástku, kterou se radlice připevňovala k slupici: *рóżпїнка* „зелїзний дрїт, що розпїнає зелїзну дошку плуга до стовбї“ (Ter.).

‘довбенка „кусок дерева задоббаний у гряділь, до котрого прибіті чепіги“ (Zar.). Snad mezi názvy rozpěrky patří i lexém *коцурик* (Ul.), k němuž je uvedeno jen „тримає чепіги“.

Slovník Šiškové dokládá lexém *rozpynka* [Šišková 2009, s. 139].

Dzendzelivskij zmiňuje ojedinělou fixaci významu ‚rozpěrka mezi klečemi‘ u lexému *берце* (Sim.) [Дзэндзелівський 1959, s. 49].

Nejrozšířenější jsou tedy v jihokarpatských nářečích názvy rozpěrky odvozené od slovesa *розпінати*, méně časté jsou deriváty sloves *рознерти* a *рознимати*. Dalším typem tvoření názvu rozpěrky je vznik polysémie lexémů s hlavním významem ‚destička‘ nebo ‚plácačka na prádlo‘ – *дочічка*, *праїнічок*, *берце*. Slovo *банік* je nejspíše deminutivem germanismu *bant* [ЕСУМ 1, s. 135], *c* na místě *t* svědčí o přejetí přes východoslovenské dialekty.

9. Plaz. Co se týče jihokarpatských nářečních ekvivalentů pro plaz, tedy spodní horizontální část pluhu, na jejímž konci je připevněna radlice, nejvíce materiálu nacházíme v LDP a Lattově atlasu. LDP obsahuje názvy *полоз* (Kolb.), *польс*, *gen. -оса* ‚нижня частина плуга, що сунеться по землі‘ s kontextem ‚Бляха є на стобіці ай на полосі‘ (Jakub.), *плаз* (Jakuš.), *стріла* ‚част. плуга, що їде по землі‘, ‚частина плуга, до якої прикручується шруба на регулювання плуга‘ (Beňad., Strih.), *стрілка* ‚частина плуга, що сунеться по землі‘ (Čert.), *пята* s kontextem ‚Від широкого желъза шила деревляна курта пята а у п'яту была задоббана чепіга‘ (N. Syn., Lav.), *талпа* ‚част. плуга, що їде по землі‘ (Zakarp.). Paňkevycův materiál svědčí o tom, že plaz bývá v některých nářečích nazýván také slovem *корч* ‚та частина плуга, котра сувається по землі а на ній дошка залізна і леміш‘ (Hor.); ‚Корч служить до держання чепіг і струїк‘ (Zar.) Jinde tentýž lexém označuje celou konstrukci zadní části pluhu (slupice a plaz dohromady): ‚часть задного плуга, котра складається з стовбі і стріли‘ (V. Stud.).

Snad sem patří i výraz *штримбель* ‚дерев'яна частина при блясі плуга‘ (N. Rep.), pro slupici je z této obce doložen jiný výraz.

V. Latta zaznamenal názvy *pólos* (Bž., Kružl., Liv., M. Lip., V. Lip.), *pómos* (Č.), *póuis* (M. Sul.), *pómys* (V. Sul.), *plas* (Uh.), *стріла* (Výr., Rad., K. Byst., Keč., Ser., Š. Št., Jed.) [Латта 1991, s. 478].

Růžena Šišková dokládá ze Slovenska další četné fixace slov *poloz* a *strila* [Šišková 2009, s. 124, 152].

Josyp Dzendzelivskij uvádí pro plaz pouze název *стр'іла* [Дзэндзелівський 1959, s. 43].

Názvy vycházející z psl. **polъ* ‚plaz saní, plaz pluhu‘ [ЕСУМ 4, s. 498] jsou soustředěny na západě sledovaného areálu, zřídka se vyskytující podoba *плас* bez plnohlasy byla přejata ze sousedních slovenských nářečí. V oblasti Makovice a dále na východ převažuje název *стріла*, *стрілка*, zřejmě se jedná o pojmenování vzniklé pro součást konstrukčně jednodušších typů pluhu nebo ještě plazového rádlu, kde plaz s radlicí připomínal tvar střely, šipu [ČJA 3, s. 120; Podolák 2008, s. 187–189]. Pavljuk naopak považuje termín *стріла* za inovaci, za název pro železnou součást modi-

fikovaného pluhu, která zaměnila původní dřevěný plaz (*нідошву*) [Павлюк 1986, s. 131, 133]. O hlubším stáří tohoto termínu svědčí jeho doklady ze západních Karpat: *strela*, *prístrelek* [Podolák 1957, s. 324–325] a *střela*, *postřelek*, *přístřelek* [ČJA 3, s. 121]. V některých nářečích pro plaz vzniklo metaforické pojmenování *пята*, jež původně zřejmě označovalo jen zadní část plazu. Výrazy *páta*, *patka* ‚plaz‘ zaznamenal Podolák na středním a západním Slovensku [Podolák 1957, s. 322, 325]. Slovo *talpa* je přejímkou z maď. *talp* ‚podrážka‘ (s možným vlivem rumun. podoby *talpa* ‚podrážka‘), srov. maď. *eketalp* ‚plaz‘ [Podolák 1957, s. 324].

Lexém *корч* dokládá Dzendzelivskij ve významu ‚slupice‘ z okresů Volovec a Mižhirja [Дзэндзелівський 1959, s. 45]. Starší by mohl být význam zachycený v LDP ve V. Studeném ‚slupice a plaz‘, u primitivnějších typů oradel snad mohly být součástí plnicí funkce plazu a slupice z jednoho zahnutého kusu dřeva, později se mohl název přenést na plaz i slupici záhonového pluhu. Pavljuk zaznamenal výraz *корч* jako název pro součást pozdějšího, modifikovaného typu pluhu – pro železné pruty, na něž se upevňovaly kleče a odhrnovačka [Павлюк 1986, s. 132].

10. Slupice. Slupice je svislý nosník pluhu, na němž je upevněna radlice s odhrnovačkou a plazem [ČJA 3, s. 116]. Většina názvů zachycených v LDP vychází z kořene **stlb-*: *стобіна* (Kur.), *стобіц'а*, *стобіця* ‚частина плуга – на тым є дышл'а пришрубоване‘ (Brus., Jakuš., Kolb.), *стобіца* (Leg.), *стобиця* (Var.), *стобиця* (Beňad.), *стоб'віца* (Svet.), *стобіца* ‚Бляха є на стобіці ай на полосі‘ (Jakub.), *свубица* ‚частина плуга, до якої прикріплена бляха‘ (N. Rep.), *стовба* ‚стовпець в плузі, до якого прикручується бляха‘ (Strih.), *стобба* (Ul.), *стобба* ‚желізний або і деревляний стовпець в самім заді плуга, що лучить гряд'іль з спіднім желізом‘ (Tern.), ‚частина плуга від чепіг до долину до стрілы‘ (V. Stud.), *стобба* ‚стовпець у плузі від чепіг до землі‘ (Svet.), *стовп* ‚передня частина полиці‘ (Zar.), *смон* (Z. Bel., Str.).

Šišková dokládá pro slupici názvy *stovpys,a*, *stovbys,a* a *stovba* [Šišková 2009, s. 152]. V nahrávkách z expedice Lešky a Kurimského jsou zachyceny ještě podoby *suubica* (Kyj.), *srubica* (Drien.)

Dzendzelivskij ze Zakarpatské oblasti uvádí jako nejrozšířenější slovo *стобба*, s variantou *ставба* (Lyp., Zolot.), v některých nářečích okresu Volovec a Mižhirja zaznamenal lexém *корч* [Дзэндзелівський 1959, s. 45].

Většina zaznamenaných názvů je odvozena od psl. **stlbъ/stlpъ* ‚sloup‘ [ЕСУМ 5, s. 421], mezislovenské lexikální shody umožňují rekonstruovat také psl. **stlba*, **stlbica* ‚slupice pluhu či plazového rádlu‘. Podoba *свубица* má západoslovenský reflex původního slabikotvorného *l*, jenž svědčí o přejetí ze sousedních slovenských nářečí – podobu *slubica* dokládá ze spišských a gemerských slovenských nářečí Podolák [Podolák 1957, s. 318].

Varianty se sufixem *-ica* (*-yc'a*) jsou doloženy jen ze západní části zkoumaného areálu, především ze Spiše a Šariše, od Zemplína na východ převládá název *стовба*. Varianta *смо(е)n* se vyskytuje roztroušeně v různých částech areálu jihokarpatských nářečí, Dzendzelivskij

poukazuje na její rozšíření v bojkovských nářečích [Дзєндзелівський 1959, s. 45].

Slupice později bývala také kovová. V LDP je pro slupici železného pluhu doložen termín *кобыла* „залізний прут, що лучить гряділь з садом (основою) у плузі“ (Ter.) Na Zemplíně byl zachycen výraz *лѣтина* „стовпок в плузі від чепіг до землі“ (Svet.), *лѣтина* (Jakuš.), lexém dokládají i výzkumy Lešky a Kurimského – *la'tina* (Klen.). Podolák uvádí ze slovenských nářečí podoby *lia'tina* a *lacina* a spojuje je právě s rozšířením továrenského železného pluhu [Podolák 1957, s. 318, 320].

Některé typy pluhu měly ještě zadní slupici, jejíž pomocí bylo možno regulovat hloubku orby, pro tuto součást byly v LDP doloženy názvy *шрубa* „частина плуга, якою регулюється глибина оранки“ (Brus.) a *шрыба* „шрубa, задня частина плуга від гряділа до полоса“ (Jakub.), v nahrávkách z výzkumů Lešky a Kurimského *šruba* (Kyj., Drien.), *zadn'a šruba* (Run.), srov. výrazy *šruba*, *šroba* apod. ve slovenských nářečích [Podolák 1957, s. 320].

11. Otká. Otká, dřevěná tyč, kterou se pluh očišťuje od lepicí se hlíny, se nazývá *істук* (Ter., T. Pas.) s variantami *істук* „палиця до відгортання землі на блясі плуга“ (Var.) a *стык* (Jakub.). Výzkumy Lešky a Kurimského také dokládají podobu *стык* (Ko., Sm.).

Rekonstruuje se psl. podoba **jъztykъ* [ЕСУМ 2, s. 319]. Slovo vytváří společný ukrajinsko-polsko-slovenský areál (na stř. a vých. Slovensku *stik*), bylo přejato i do maďarštiny, por. [Дзєндзелівський 1969a, s. 63–64; ASJ 4, m. 30, 168].

12. Plužní kolečka. Nejúplnější materiál pro ekvivalenty plužních koleček v jihokarpatských nářečích na území Slovenska obsahuje atlas V. Latty: *kolíčka* (Mik., M. Dr., Mir., Kruž.), *kol'ička* (Pstr., K. Byst., Sv-a, Keč.), *kolíčka* (Of., Kolb., Bž., V. Or., N. Mir., Š. Št., Andr., Bech., Cig.), *koléčka* (L-á, Č., M. Lip., Jar., V. Lip.), *коуеčka* (V. Sul., M. Sul.), *kolečka* (Han.), *kó'lička* (Ster., Čab., Pal., Rad.), *koly'čka* (L-á), *koléčka* (Ost.), *kíl'ca* (N. Rep.), *puliz'ňata* (V. Pol'), *pluž'ňata* (Da., Rus., Pčol., Pich., Svet., Olš., Vyr.), *plužňata* (Host.), *těliški* (U. Kr.), *tel'išky* (Šm., Kol., Stak.), *škrePlički* (Ůh.) [Латта 1991, s. 478].

Dzєндзелівський z celého Zakarpatí dokládá výrazy *те"л'іжкы́*, *те"л'іжкы́*, *тел'іжка*, uvádí také ojedinělé záznamy *tel'iga*, *kol'isnič'a*, *plužamki* [Дзєндзелівський 1959, s. 46].

V LDP jsou zachyceny názvy *колéčko* (Kolb.), *kol'ička* (Brus.), *plužni kolečka* (Ů.), *plužny kolečka* (Jakub.), *передні kolečka* (Ů.), *пложєнята* (Ul.), *plužňata* (Svet., Pich., Host., Zub.), *теліжка* (Sva., Kvas., Ber., Ver., Buč.), *теліжкы* (H. Roz., Jal.), *теліжкы́* „суть то колісцята, на котрих несєся гряділь“ (Zar., Horb.).

Šišková uvádí názvy *kolíčka*, *kolečka*, *plužn.ata*, *teličky* [Šišková 2009, s. 77, 121, 164].

Všechny zaznamenané výrazy mají průhledný původ. Lexém *kolečka* vytvářející souvislý areál na západě zkoumané oblasti je výpůjčkou ze západoslovanských jazyků. Celé Zakarpatí s přesahem na východní Zemplín zaujímá areál výrazů *те"л'іжкы́*,

тел'іжка, odvozených od slova *tel'iha* „přední a zadní část vozu“. Oba areály jsou odděleny menším územím výskytu slova *plužn'ata* na severu Zemplína, které vzniklo univerbizační dvojslovného názvu typu *плужны колечка*. Výraz *plužňata* je rozšířen také ve slovenských zemplínských nářečích [Podolák 1957, s. 326]. Ojedinělý název *škrePlički* snad souvisí se skřipavým zvukem, který plužní kolečka mohou vydávat.

13. Houžev. Proutěná houžev se navlékala na potykač a spojovala tak plužní kolečka s hřidelí pluhu. V LDP pro ni nalézáme název *гужов* „Гужов је на колічках, де шя дав глядир“ (Var., Jakub., Da.) a variantu *ужов* (V. Stud.) „желізна або деревяна сторожка, котру закладаєся у гряділь плуга, щоби за ню заложили ушов від теліжок“ (z vysvětlivky ke slovu *күрець* ‚potykač‘). Derivát *вужовка* je v LDP doložen pro součástku připěvňující krojidlo na hřidelí „(вужовка) навколо гряділя прідєржує передне залізо“ (Strih.). Časem houžev nahradily železné obruče, pro které je doložen název *тяж* „два обручі желізни, що лучать теліжки з гряділем у плузі“ (Tern.). Šišková dokládá ze Slovenska názvy *hužov*, *hužovka* a *vužovka* [Šišková 2009, s. 60]. Etymologicky se tyto názvy vyvozují z podob **gōžь* (považované za variantu slova **ožь* ‚užovka‘) a **(v)ōže* ‚provaz, řetěz‘ související se slovy **(v)ōzъь* ‚uzel‘ a **vēzati* ‚vázat‘ [ЕСУМ 1, s. 438, 614].

14. Oj plužních koleček. Pro oj plužních koleček nacházíme v LDP tři lexémy *вейце*⁷ „дишель при плузі“ (Jakub.) a *дышлик* „част. колечок до плуга“ (M. St.), *руд* (N. Syn.), *стрила* „та частина колечок до плуга, за яку тягнуть коні“ (Zakarp.). Nahrávky Lešky a Kurimského dokládají z východního Zemplína název *vujičko* (Sm., Run.), ze západního Zemplína a Šariše *vijce* (Gr., Pstr.), *dyšlik* (Gr., Bo.), *diš'lik* (Drien.). Doklady *вейце*, *vijce* a *vujičko* jsou odvozeny od psl. **oje*, Hanudělová dokládá podobu *вэйце* ve významu ‚oj vozu‘ ze Sulína [ЛІАУТ 3, s. 125]. Výraz *дышлик* je formálním deminutivem slova *дыšel* doloženého z mnoha jihokarpatských nářečí od Spiše po Zemplín jako název oje vozu [Tamtéž; Vašíček 2020b, s. 102].

15. Názvy dalších částí plužních koleček. Názvy dalších částí plužních koleček jsou doloženy jen v nemnohých pramenech. Obvykle se buď shodují s názvy analogických součástí vozu, nebo jsou jejich deminutivy. V LDP byly zaznamenány lexémy *полічник* a *клучик* (N. Syn.) s vysvětlivkou „По тел'жках ишов полічник, за полічником клучик, руд і ярмо“. V prvním případě se pravděpodobně jedná o zhlavík, břevno dosedající na nápravník, srov. výraz *polic'a* ‚šárka‘ v terminologii vozu [Vašíček 2020b, s. 101], *клучик* je zjevně termín pro ramena plužních koleček, srov. na vých. Moravě a ve Slezsku *klouček*, *kloučík*, *klučovisko* [ČJA 3, s. 144–146].

V nahrávkách z expedice pražských ukrajinistů jsou pro nápravu plužních koleček zaznamenány výrazy *os'c'a* (Gr.), *os'ka* (Brus., Ko.), *oš'ka* (Cig., Drien., Kyj.), *újs'ka* (Sm.), *téngel'* (Klen.), pro nápravník

⁷ Jedná se zřejmě o nepřesný zápis očekávaného *vijcel/vэйце*, neboť v nářečí Jakuban je reflexem *o* v zavěně slabice *y* (*ы*).

pritoky (Ko.), *snástka* (Run.), pro zhlavík *polič'a* (Ko.), *polička* (Ko., Sm.), *vankošyk* (Kuj.), pro ramena plužnat *klúčik* (Run.). Tamtéž jsou doloženy názvy pro části kola plužnat – pro hlavu *holouka* (Gr., Sm.), pro loukotě *bahra* (Cig., Gr.), *báhrca* (Sm., Run.), pro paprsky kol *spic'í* (Gr., S. Roz.), *spičky* (Kuj., Sm.), pro ráf *r'áfik* (Cig., Sm.), *r'áfčik* (Run.), *špajnk* (S. Roz.).

16. Vlačihy. Pro vlačihy, jednoduchou trojúhelníkovou konstrukci, na kterou se pokládal pluh při cestě na pole a z pole, jsou v LDP doložena tato pojmenování: *влаки, волочнѣ, волоцнѣ, підволоцні, нудволока, калабаны, ключкі, ченіга*. Většina názvů je odvozena od slovesa *voloci* (< *velkti): *волочнѣ* „рід козла, котрий підкладаєся під плуг, щоби він волочився за телижками не по землі“ (V. Stud.), *волоцнѣ* „на волоцню кладуть плуг та борону, щоби не волочилась по землі“ (T. Pas., Mok.), *підволоцні* s kontextem „Плуг покляді на підволоцні та підемє орати – віз не беремє“ (Lju.), *нудволока* „на плуг і борону“ (Dubr.), *влаки* „трикутна підкладка під плуг, коли їдеться в поле“ (Buk.). Fonetická podoba posledního výrazu bez plnohlási svědčí o přejetí ze slovenštiny, por. slov. *vlaki* [Podolák 1957, s. 328]. Jen zřídka mají zaznamenané názvy jiný kořen: *калaбаны* „підліжка під плуг, коли тягнуть в поле“ (Koryt.), *ключкі* „підліжки під плуг, коли волочуть з поля“ (Pas.). Ojedinelé je v tomto významu také užívání lexému běžného pro kleč: *ченіга* „росоха котру підкладають під плуг, коли йдуть у поле“ (Ver.).

Při terénním výzkumu v obci Kujov v roce 2021 byl pro vlačihy zaznamenán název *hvačky*, který vznikl pravidelným fonetickým vývojem ze staršího *vlačky*, jedná se tedy o přejímku z východoslovenských nářečí.

Závěr. V článku byly představeny materiály k názvosloví pluhu v jihokarpatských nářečích z různých zdrojů. Poprvé byly zveřejněny materiály z *Lexikální databáze jihokarpatských nářečí z materiálů I. Paňkevycyče*, které doplňují dosavadní znalosti o této sémantické skupině lexika ve zkoumané nářeční oblasti. Je v nich hojně zastoupena terminologie pluhu z území Slovenska, která byla dosud méně známá. Hlavní význam Paňkevycových materiálů pro výzkum jihokarpatského názvosloví pluhu však spočívá v tom, že jsou v nich obsaženy i výrazy pro méně nápadné části pluhu jako je plaz, slupice, potykač, rozpěrka klečí, houžev a dalších nástrojů k obsluze pluhu, jako jsou vlačihy a otka. Bohužel i zde jsou jen zcela ojedinelé doloženy názvy pro části plužních koleček. Alespoň pro oblast východního Slovenska je však lze doplnit materiály z výzkumu O. Lešky a A. Kurimského.

Z hlediska původu lze zkoumané lexikum rozdělit na slova domácí a přejímky. Většina termínů

pluhu patří k domácím výrazům, mnohé z nich svým starším sahají do doby staroruské a praslovanské, o čemž svědčí skutečnost, že jejich fonetické ekvivalenty lze najít v jiných slovanských jazycích. K nejstarším slovům se řadí výrazy pro radlice a krojidlo, jež se vyvinuly z psl. **lemešь/lemežь* a *čerslo, názvy plazu z psl. *polzь a slupice ze starších podob **stl̥ba*, **stl̥bica*, dále kontinuanty psl. **gr̥edelь/gr̥edělь*, 'hřidel', jež je pravděpodobně ranou přejímkou z germánských jazyků, názvy otky z psl. *ъztyкъ, názvy pro houžev odvozené od kořenů *gōž a *(*v*)*ōže*. Jisté staré, avšak již specificky ukrajinské jsou názvy klečí vycházející z forem **čepęga/čepęga* a odhrnovačky z psl. *polica. Domácího původu jsou také výrazy *kurík, kýрець, потыкач, n'íž*, 'krojidlo', *дoшка*, 'odhrnovačka', *крыло*, 'odhrnovačka', *стрiла, стрiлка*, 'plaz', *рoсiнка, рoспiрка, рoзнимка, прiаїничок, розпiра* klečí' a další.

Vedle domácích výrazů se ve zkoumaném lexiku vyskytují přejímky ze západoslovanských jazyků: *bl'axa*, 'odhrnovačka, radlice s odhrnovačkou', *плаз*, 'plaz', *сьубица*, 'slupice', *ла'тина*, 'slupice', *влакы, hvačky*, 'vlačihy', *колеčka (količka aj.)*, 'plužní kolečka', pravděpodobně také *наклад*, 'radlice'; dále z němčiny: *hak*, 'rádlo', *дышлик*, 'oj plužních koleček', *р'афiк*, 'ráf na kolech plužních koleček', *шрyба*, 'zadní slupice regulující hloubku orby', *банцiк*, 'rozpěrka klečí' a z maďarštiny: *бучкър*, 'radlice', *корманка, кормандошка, кормандешка, корман*, 'odhrnovačka', *py'док*, 'hřidel', *geren'da*, 'hřidel', *малпа*, 'plaz', *тengel'*, 'náprava plužních koleček', *vankošyk*, 'zhlavík'.

Na rozsáhlém území nejen na jižní, ale i na severní straně Karpat byly staré názvy radlice a krojidla nahrazeny opisným pojmenováním s komponentem 'železo', např. *шы'рокоје же'лiзо, 'spidn'e же'лiзо, залiзо задн,e плугóве же'лiзо*, 'radlice', *дóвгоје же'л'iзо, передне же'лiзо, острое же'лiзо*, 'krojidlo'. Jedná se nejspíše o sémantický kalk utvořený podle maďarských, rumunských a německých názvů radlice. Kromě toho byly některé starší názvy lokálně nahrazovány výrazy, které nevytvářejí souvislé areály, některé z nich však mají analogie i v sousedních jazycích. K takovým slovům patří např. názvy *бучкър, нiдрiз, ны'сок*, 'radlice', *рiзьбарик*, 'krojidlo', *не'рo, полот'но*, 'odhrnovačka', *пята*, 'plaz', *ро'гу*, 'kleč', *козут*, 'potykač' aj. Mnohé lexikální inovace se vztahují k součástem novějších typů pluhu.

Plužní kolečka jsou novější reálií než samotné orné nářadí. Názvy plužnat a jejich součástí bývají odvozeny od názvů částí vozu, často jsou jejich deminutivy – *телиžky, količka, дышлик, вуїчкó, полиčka, os'ka, спiчки, бáhrca* aj.

Literatura

1. Ващенко Д.Ю., Шалаева Т.В. Славяно-венгерские лексические связи в области земледельческой терминологии (на материале «Общеславянского лингвистического атласа» и «Венгерского диалектного атласа»). *Труды ИРЯ им. В.В. Виноградова XV. Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования 2015–2017*. Гл. ред. А.М. Молдован. Москва 2018, С. 78–99.
2. Ващенко Д.Ю., Шалаева Т.В. К этимологии праслав. **gr̥edelь* 'оглобля плуга'. *Prace filologiczne LXXIV*, 2019, С. 247–255.
3. Дзендзелівський Й.О. Назви сільськогосподарських знарядь та їх частин у говорах Закарпатської області. *Ужгородський державний університет. Наукові записки*. XXXVII. Ужгород 1959.

4. Дзєндзелівський Й.О. Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі. Київ: Наукова думка, 1969а. 212 с.
5. Дзєндзелівський Й.О. Іван Панькевич як діалектолог. *Науковий збірник Музею української культури в Свиднику*. Т. 4, ч. I. Свидник: МУК, 1969б, С. 167–209.
6. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови у 7 т. 1–7. Київ: Наукова думка, 1982–2006.
7. ЛАЗ – Дзєндзелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської УРСР. Лексика. Ч. II. Ужгород: Уж. дер. унів., 1960.
8. Латта В. Атлас українських говорів східної Словаччини. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво, 1991.
9. ЛАУГ 3 – Ганудель, З. Лінгвістичний атлас українських говорів східної Словаччини. III. Назви будівництва і транспорту. Пряшів: ЕХСО, 2001.
10. ОКДА 5 – Общкарпатський діалектний атлас. Вып. 5. Братислава: Veda, 1997.
11. ОЛА 4 – Общеславянський лінгвістический атлас. Серія лексико-словообразовательная 4. Сельское хозяйство. Братислава 2012.
12. Павлюк С.П. Народна агротехніка Українців Карпат другої половини ХІХ – початку ХХ ст. Історико-етнографічне дослідження. Київ: Наукова думка, 1986. 172 с.
13. ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. Москва: Наука, 1974.
14. ASJ 4 – Atlas slovenského jazyka. IV. Lexika. Bratislava 1984.
15. Beranová M. Zemědělství starých Slovanů. Praha: Academia, 1980. 395 s.
16. ČJA 3 – Český jazykový atlas 3. Brno: Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, 1999.
17. LDP – Lexikální databáze jihokarpatských nářečí z materiálů I. Paňkevčiče. Elektronický dokument. Zpracovatelé: Šišková, R., Vašíček, M. a kol. Slovanský ústav AV ČR (ve zpracování).
18. LK – Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska. Praha: Mladá fronta, 2007.
19. Podolák J. Nomenklatura pluhu na území slovenského etnika. *Slovenský národopis* V, 3–4, 1957, 307–335.
20. Podolák J. Tradičné poľnohospodárstvo na Slovensku. Bratislava 2008. 435 s.
21. Sopoliga M. Tradície hmotnej kultúry Ukrajincov na Slovensku. Bratislava: Veda, 2006. 294 s.
22. Šišková R., Mušíňka M., Mušíňka A. Ukrajinská nářečí Slovenska. Výzkum a zvukové zápisy z let 1957–1967. Praha: Slovanský ústav AV ČR (Euroslavica) 2005. 184 s.
23. Šišková R. Areálová studie slovní zásoby rusínských nářečí východního Slovenska. Diferenční slovník. Praha: Slovanský ústav AV ČR (Euroslavica), 2009, 200 s.
24. Válka M. *Homo faber. Tradiční zemědělství a lidová výroba*. Brno: MU 2014. 153 s.
25. Vašíček M. Chrestomatie jihokarpatských nářečí. Praha: Slovanský ústav AV ČR 2020a. 271 s.
26. Vašíček M. Názvy částí vozu a koňského záprahu v nářečích Rusínů východního Slovenska. Etnolingvistický výzkum na Slovensku. Súčasný stav a perspektívy. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2020b, 97–114.

References

1. Vashchenko D.Yu., Shalaeva T.V. (2018) Slaviano-vengerskie leksicheskie svyazi v oblasti zemledelcheskoi terminologii (na materiale „Obshchieslavianskogo lingvisticheskogo atlasa») i «Vengerskogo dialektnogo atlasa») [Slavic-Hungarian lexical relations in the field of agricultural terminology (based on the *Slavic Linguistic Atlas* and *Hungarian Dialect Atlas*)]. Trudy IRIa im. V.V. Vinogradova XV. Obshchieslavianskii lingvisticheskii atlas. Materialy i issledovaniia 2015–2017. Moskva, S. 78–99 [in Russian].
2. Vashchenko D. Yu., Shalaeva T.V. (2019) K etimologii praslav. *grędel' 'ogloblya pluga' [On the etymology of Proto-Slavic *grędelb 'plow-beam']. *Prace filologiczne* LXXIV, S. 247–255 [in Russian].
3. Dzєndzelivskiy Yo. O. (1959) Nazvy silskohospodarskykh znariad ta yikh chastyn u hovorakh Zakarpatskoi oblasti [Names of agricultural implements and their parts in the dialects of Transcarpathian region]. *Uzhhorodskiy derzhavnyi universytet. Naukovi zapysky*. XXXVII. Uzhhorod [in Ukrainian].
4. Dzєndzelivskiy Yo.O. (1969a) Ukrainsko-zakhidnoslovianski leksychni paraleli [Ukrainian-West-Slavic lexical parallels]. Kyiv: Nukova dumka. 212 s. [in Ukrainian].
5. Dzєndzelivskiy Yo.O. (1969b) Ivan Pankevych yak dialektoloh [Ivan Pankevych as a dialectologist]. In: *Naukovyi zbirnyk Muzeiu ukrainskoi kultury v Svydnyku*. Т. 4, ch. I. Svydnyk, S. 167–209 [in Ukrainian].
6. ESUM – Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy u 7 t. [The Etymological Dictionary of the Ukrainian Language in 7 vol.]. Т. 1–7. Kyiv: Naukova dumka, 1982–2006 [in Ukrainian].
7. LAZ – Dzєndzelivskiy Yo.O. (1960) Lihvistychnyi atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi URSR. Leksyka [Linguistic atlas of Ukrainian folk dialects of the Transcarpathian region of the Ukrainian SSR. Lexis]. Ch. II. Uzhhorod: Uzh. der. univ. [in Ukrainian].
8. Latta V. (1991) Atlas ukrainskykh hovoriv skhidnoi Slovachchyny [Atlas of the Ukrainian dialects in eastern Slovakia]. Priashiv: Slovatske pedahohichne vydavnytstvo. [in Ukrainian].
9. LAUH 3 – Hanudel Z. (2001) Lihvistychnyi atlas ukrainskykh hovoriv skhidnoi Slovachchyny. III. Nazvy budivnytstva i transportu [Linguistic atlas of Ukrainian dialects of eastern Slovakia. III. Names of construction

and transport]. Priashiv: EXCO [in Ukrainian].

10. OKDA 5 – Obshchekarpatskii dialektnyi atlas [Carpathian dialect atlas]. Vyp. 5. (1997) Bratislava: Veda. [in Russian].

11. OLA 4 – Obshch斯拉vianskii lingvisticheskiy atlas. Seriya leksiko-slovoobrazovatel'naya 4. Selskoe khoziaistvo. [Slavic linguistic atlas. Lexico-derivational series 4. Agriculture]. (2012) Bratislava. [in Russian].

12. Pavliuk S.P. (1986) Narodna ahrotekhnika Ukraintiv Karpat druhoi polovyny 19 – pochatku 20 st. Istoryko-etnografichne doslidzhennia [Folk agrotechnics of Ukrainians of the Carpathians in the second half of the 19th – beginning of the 20th century. Historical and ethnographic research]. Kyiv: Naukova dumka. 172 s. [in Ukrainian].

13. ESSJa – Etimologicheskii slovar slavyanskikh yazykov. Praslavyanskiy leksicheskiy fond [Etymological Dictionary of Slavic Languages. Proto-Slavic lexical fund]. (1974–) Moskva: Nauka. [in Russian].

14. ASJ 4 – Atlas slovenského jazyka [Atlas of the Slovak language]. IV. Lexika. (1984) Bratislava. [in Slovak].

15. Beranová M. (1980) Zemědělství starých Slovanů [Agriculture of ancient Slavs]. Praha: Academia. 395 s. [in Czech].

16. ČJA 3 – Český jazykový atlas [Czech language atlas] 3. (1999) Brno: Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR [in Czech].

17. LDP – Lexikální databáze jihokarpatských nářečí z materiálů I. Paňkevyče (elektronický dokument) [Lexical database of South Carpathian dialects on I. Pankevych's materials (electronic document)]. Šišková, R., Vašíček, M. et al. Slovanský ústav AV ČR (in preparation) [in Czech].

18. LK – Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska [Folk culture. Ethnographic encyclopedia of Bohemia, Moravia and Silesia]. (2007) Praha: Mladá fronta, [in Czech].

19. Podolák J. (1957) Nomenklatura pluhu na území slovenského etnika [Plough nomenclature on the territory of the Slovak ethnic group]. *Slovanský národopis* V, 3–4, S. 307–335 [in Slovak].

20. Podolák J. (2008) Tradičné poľnohospodárstvo na Slovensku [Traditional agriculture in Slovakia]. Bratislava: ASCO art & science. 435 s. [in Slovak].

21. Sopoliga M. (2006) Tradície hmotnej kultúry Ukrajinco v na Slovensku [Traditions of the material culture of the Ukrainians in Slovakia]. Bratislava: Veda. 294 s. [in Slovak].

22. Šišková R., Mušínska M., Mušínska A. (2005) Ukrajinská nářečí Slovenska. Výzkum a zvukové zápisy z let 1957–1967 [Ukrainian dialects of Slovakia. Research and sound records from the years 1957–1967]. Praha: Slovanský ústav AV ČR (Euroslavica). 184 s. [in Czech].

23. Šišková R. (2009) Areálová studie slovní zásoby rusínských nářečí východního Slovenska. Diferenční slovník [Areal study of the Rusyn dialect lexis of eastern Slovakia. Differential dictionary]. Praha: Slovanský ústav AV ČR [in Czech].

24. Válka M. (2014) Homo faber. Tradiční zemědělství a lidová výroba [Homo faber. Traditional agriculture and folk production]. Brno: MU. 153 s. [in Czech].

25. Vašíček M. (2020a) Chrestomatie jihokarpatských nářečí [Chrestomathy of the South Carpathian dialects]. Praha: SLÚ AV ČR. 271 s. [in Czech].

26. Vašíček M. (2020b), Názvy částí vozu a koňského záprahu v nářečích Rusínů východního Slovenska [Names of wagon and horse harness parts in the dialects of the Rusyns in eastern Slovakia]. Etnolingvistický výzkum na Slovensku. Súčasný stav a perspektívy. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV. S. 97–114 [in Czech].

Zkratky názvů lokalit⁸

Slovensko – Bardejov: Andr. – Andrejová, Bech. – Becherov, Bog. – Bogliarka, Cig. – Cigel'ka, Chm. – Chmeľová, Jed. – Jedlinka, K-y – Kožany, Kruž. – Kružľov, Kur. – Kurov, Liv. – Livov, Var. – Varadka, **Gelnica:** Úh. – Úhorná, **Humenné:** Zub. – Zubné, **Kežmarok:** Ih. – Ihľany, Ost. – Osturňa, **Levoča:** N. Rep. – Nižné Repaše, **Rožňava:** Pa. – Pača, **Medzilaborce:** Čabal. – Čabalovce, Čert. – Čertižné, Ol'. – Ol'ka, Olš. – Olšinkov, Pal. – Palota, Rad. – Radvaň n. Laborcom, Ster. – Sterkovce (časť obce Čabalovce), Suk. – Sukov, Svet. – Svetlice, Výr. – Výrava, Zb. – Zbojné, Z. Bel. – Zbudská Belá, **Sabinov:** Drien. – Drienica, Han. – Hanigovce, **Snina:** Da. – *Dara, Dúb. – Dúbrava, Host. – Hostovice, H. Roz. – Hrabová Roztoka, Jal. – Jalová, Klen. – Klenová, Kol. – Kolbasov, Par. – Parihuzovce, Pčol. – Pčolinné, Pich. – Pichne, Run. – Runina, Rus. – Ruské, Sm. – *Smolník, Stak. – Stakčín, St. Roz. – Stakčinska Roztoka, Strih. – Strihovce, Šm. – Šmygovec, Ub. – Ubl'a, U. Kr. – Uličské Krivé, Ul. – Ulič, V. Pol'. – *Veľká Poľana, **Stará Ľubovňa:** Č. – Čirč, Jakub. – Jakubany, M. Lip. – Malý Lipník, M. Sul. – Malý Sulín, Jar. – Jarabina, Kam. – Kamienka, Kyj. – Kyjov, Leg. – Legnava, Str. – Stráňany, Šam. – Šambron, Ú. – Údol, V. Lip. – Veľký Lipník, V. Sul. – Veľký Sulín, **Stropkov:** Bo. – Bokša, Brus. – Brusnica, Buk. – Bukovce, Bž. – Bžany, Gr. – Gribov, Hav. – Havaj, Jakuš. – Jakušovce, Kolb. – Kolbovce, Kož. – Kožušovce, Mik. – Miková, M. Dr. – Malá Driečna, M. Pol'. – Malá Poľana, M. St. – Malé Staškovce, **Svidník:** Beňad. – Beňadikovec, Cer. – Cernina, Ci. – Cigla, K. Byst. – Krajná Bystrá, Keč. – Kečkovce, L-á – Ladomírová, Mir. – Miroľa, N. Mir. – Nižný Mirošov, Pstr. – Pstriná, Svid. – Svidník, Sv-a – Svidnička, Šap. – Šapinec (časť obce Okružle), Šem. – Šemetkovce, Š. Št. – Šarišský Štiavnik, Váp. – Vápeník, V. Or. – Výšný Orlík.

⁸ Uvádíme súčasné názvy obcí včetně sídel, která již nejsou samostatnými obcemi, seřazené podle administrativního členění platného v roce 2021. Znakem * jsou označeny zaniklé obce.

Україна – Berehovo: Horb. – Horbky, K-vo – Kvasovo, N. Rem. – Nyžni Remety, Ver. – Verjacija, V. Kop. – Velyka Kopaňa, **Chust:** Bil. – Bilky, Hor. – Horinčovo, Il. – Ilncyja, Lyp. – Lypča, N. Byst. – Nyžnij Bystryj, N. Syn – Nyžnij Synevyr, S. P. – Synevyrska Poljana, V. Stud. – Verchnij Studenyj, Zap. – Zaperedilla, Zar. – Zariččja, Zolot. – Zolotarjovo, **Mukačevo:** Kan. – Kanora, Lav – Lavky, Strab. – Strabyčovo, Sva. – Svaljava, V. Vyz. – Verchňa Vyznycja, Zav. – Zavadka, **Rachiv:** Boh. – Bohdan, Byč. – Velykyj Byčків, Jas. – Jasiňa, Kv. – Kvasy, **Ťačiv:** Lop. – Lopuchiv, Š. L. – Šyrokyj Luh, Ter. – Tereblja, Tern. – Ternovo, **Užhorod:** Dubr. – Dubrynyči, Koryt. – Koryťany, Lju. – Ljuta, Mok. – Mokra, Pas. – Pastilky, Por. – Poroškovo, Rak. – Rakovo, Sim. – Simerky, T. Pas. – Turja Pasika, V. Ber. – Velykyj Bereznyj.

Rumunsko – Maramureș: Poienile de sub Munte.

NAMES OF PLOUGH PARTS IN SOUTH CARPATHIAN DIALECTS

Abstract. The article collects and studies materials on the terminology of plough components in South Carpathian dialects from various sources – from linguistic atlases (Dzendzelivsky's *Linguistic atlas of the Ukrainian dialects in Transcarpathia*, *Atlas of the Ukrainian language*, *Slavic linguistic atlas*, *Carpathian dialect atlas*), scientific works, and from lexical materials of Ivan Pankevych, which are now being transformed into an electronic lexical database in the Institute of Slavonic Studies of the Czech Academy of Sciences. These materials are published for the first time. The dialect names of the following parts of the plough are considered: a ploughshare, a coulter, a mouldboard, a beam, a hook connecting the beam to the wheels, handles, braces between the handles, a landside, a vertical board connecting the landside with the beam, wheels and their parts, a drawbar, a wicker or metal hoop connecting the plough with the wheels, a stick for scraping the soil from the mouldboard, a simple construction for transport of the plough. The description of the areal distribution of the fixed tokens is given, in most words their motivation and etymology according to dialectological and etymological sources are given, in some words an attempt of own etymologization is made. The South Carpathian dialect names of the main parts of the plough have been thoroughly described in the scientific literature in the past thanks to the works of Yosyp Dzendzelivsky. The names of 3–5 parts of the plough are mapped in dialect atlases. I. Pankevych's materials confirm and supplement our knowledge of this semantic microgroup of agricultural vocabulary. The terminology of the plough in the South Carpathian dialects on the territory of Slovakia, which is well represented in them, was still less known. However, Pankevych's materials are of the greatest importance for describing the names of less noticeable parts of the plough, such as landside, the vertical board connecting the beam with the landside and holding the mouldboard, the braces between the handles, the hook with which the beam was attached to the wheels, the hoop that was put on this hook, the construction for transport of the plough and others. An etymological analysis of the obtained lexis showed that the South Carpathian dialects retained a large part of the Proto-Slavic plough terminology, but at the same time created a number of specific innovations, including words of domestic origin and loans from Hungarian, German and West Slavic languages.

Keywords: dialectology, South Carpathian dialects, traditional agriculture terminology, plough terminology

НАЗВИ ЧАСТИН ПЛУГА В ПІВДЕННОКАРПАТСЬКИХ ГОВІРКАХ

Анотація. У статті зібрано й розглянуто матеріали до термінології складових частин плуга в південнокарпатських говірках із різних джерел – із лінгвістичних атласів (ЛАЗ, АУМ, ЗЛА, ЗКДА), наукових праць, присвячених сільськогосподарській лексиці, та з лексичних матеріалів Івана Артемовича Панькевича, які зараз опрацьовуються в Слов'янському інституті Чеської академії наук у вигляді електронної словникової бази даних. Ці матеріали публікуються вперше. Розглядаються діалектні назви таких частин плуга: *леміш*, *чересло*, *полиця*, *гряділь*, *чепіги*, *розпірка між чепігами*, *підшова плуга*, на яку кріпився *леміш*, *стовба* (прямовисна частина, яка з'єднувала гряділь з підшоною), *колішня* (колісний передок плуга), *кілок*, яким гряділь кріпився до колішні, *дишель колішні*, *тяж* (кільце з прутів, пізніше *ланцюг* або *обруч*, яким з'єднували гряділь із колішнею), *істик* (палиця з залізною лопаткою, якою чистили плуг від глини) та *підволока* (підкладка до транспорту плуга). Подано опис ареального поширення зафіксованих лексем, у більшості слів наводиться їх мотивація та етимологія за діалектологічними та етимологічними джерелами, для деяких слів зроблено спробу власної етимологізації. Південнокарпатські діалектні назви основних частин плуга було ґрунтовно описано в науковій літературі в минулому – насамперед завдяки працям Й.О. Дзєндзелівського; назви 3–5 частин плуга картографуються в діалектних атласах. Матеріали І.А. Панькевича підтверджують і доповнюють наші знання цієї семантичної мікрогрупи сільськогосподарської лексики. Термінологія плуга в південнокарпатських говірках на території Словаччини, яка в них добре представлена, була досі менше відома. Проте найбільше значення матеріали І. Панькевича мають для опису найменувань менш помітних частин плуга, як наприклад, *підшова*, *стовби*, *розпірки між чепігами*, *кілка*, яким гряділь кріпився до колішні, *тяжа*, який насаджувався на цей кілок, *підкладки під плуг* та інших. Етимологічний аналіз зафіксованої лексики показав, що південнокарпатські говірки зберегли значну частину праслов'янської термінології плуга, але водночас створили чимало специфічних інновацій, серед яких є слова домашнього походження, запозичення з угорської, німецької та західнослов'янських мов.

Ключові слова: діалектологія, південнокарпатські говірки, сільськогосподарська лексика, термінологія, пов'язана з плугом.

© Вашичек М., 2021 р.

Міхал Вашичек – PhD, науковий співробітник Відділу славистичної лінгвістики та лексикографії Слов'янського інституту Академії Наук Чеської Республіки, Прага, Чехія; michal-vasicek@seznam.cz; <https://orcid.org/0000-0002-3883-4743>

Michal Vashycek – PhD, Department of Slavonic Linguistics and Lexicography, Institute of Slavonic Studies of the CAS, Prague, Czech Republic; michal-vasicek@seznam.cz; <https://orcid.org/0000-0002-3883-4743>